

СТАНОВИЩЕ

От

Проф. дин Валерия Фол

Институт за балканистика с Център по тракология - БАН

Директор на Института за научни изследвания в областта на
организацията, управлението и защитата на културното наследство при

УниБИТ

за

дисертационния труд на тема

„Митрополитският храм „Св. Стефан“ в Несебър и неговият художествен кръг: културен контекст, интертекстуалност и интервизуалност“ на **проф. д-р Емануел Мутафов**, представен за присъждане на научната степен *Доктор на науките* по специалност *изкуствознание и изобразителни изкуства* в професионално направление *8.1. Теория на изкуствата*.

Становището е възложено с решение на научно жури (протокол от заседание на 03. 12. 2021 г.), определено със заповед № 615-РД/30.11.2021 на научния секретар на ИИИЗК доц. д-р Радостина Нейкова.

Представяне на кандидата и професионален опит

Проф. д-р Емануел Мутафов завършва НГДЕК „Константин-Кирил Философ“ със златна значка за отличен успех през 1987 г., през 1996 г. се дипломира в Атински Каподистриев университет като магистър по археология и история на изкуството. Научната кариера на кандидата започва като изследовател в ЦСВП „проф. Иван Дуйчев“ към СУ „Св. Климент Охридски“, след което се развива в Българска академия на науките, където

през 2001 г. придобива научната степен Доктор по нова и най-нова обща история в Института за балканистика на БАН. От 2001 г. последователно придобива научните степени научен сътрудник I и II степен, старши научен сътрудник II степен и професор (2019 г.) в Института за изследване на изкуствата – БАН. Проф. Е. Мутафов участва активно в управлението на ИИИЗк като научен секретар и директор, член на Научния съвет на института, на редица редакционни колегии, включително в чужбина. От 2010 г. е член на ОС на БАН, зам.-председател на КМЕС и член на Мандатната комисия на БАН, на УС на сдружение „Наследство БГ“ (от 2018 г.), на Художествения съвет на Националната галерия в София (от 2018 г.) и на експертна работна група за изготвяне на национална стратегия за развитието на културата към МК на Р България. Работата на кандидата като ръководител и член на екипите на редица научни проекти (вкл. национали и международни) е впечатляваща. Някои от индивидуалните проекти, които е реализирал, са получили международни награди. Проф. Е. Мутафов е основател и член на Асоциацията на византолозите и медиевистите в България (от 2004 г.) и на Дружество на изследователите на XVIII в. (от 2000 г.). Бил е чуждестранен оценител на проекти към Министерството на образованието, науката и спорта на Р Румъния (2011-2016).

Оценка на дисертационния труд

Проф. д-р Емануел Мутафов се явява на процедурата за придобиване на научната степен Доктор на науките в Института за изследване на изкуствата – БАН с монографичния труд „Митрополитският храм "Св. Стефан" в Несебър и неговият художествен кръг (XVI – XVII в): културен контекст, интертекстуалност и интервизуалност“. Ръкописът е с обем 407 страници. Основният текст съдържа Предговор, 5 глави, Заключение, Списък на илюстрациите, 3 приложения, Иконографски индекс и Библиография (21 страници литература). Монографията е илюстрирана със

118 фотографии, 4 плана и 13 схеми на стенописите в „Св. Стефан“ с коректно посочени автори на илюстративния материал.

Предговорът започва с описание на пътя на научните изследвания, който авторът изминава, за да напише своя труд за митрополитския храм „Св. Стефан“ в гр. Несебър. Историографският преглед не е традиционно представяне на публикациите за митрополитския храм. Авторът заявява четирите основни проблема, които изследва в монографията, и логично започва с развитието на представите за Логоса в неговата цялост от Античността през Средновековието (специално в богословската литература) до съвременната литература. Акцентирайки върху богословското понятие за Логоса и опирайки се на съвременното разбиране за интервизуалност и интерконтекстуалност, проф. Е. Мутафов доказва, че изписаните текстове са равностоеен компонент на изображенията в църковното изкуство. Тази своя теза, поставена за първи път в българската научна книжнина, е систематично разработена във втора, трета, четвърта и пета глава на текста. Самите епиграфски данни от митрополитската църква, както и тези от църквата на остров „Св. Анастасия“, „Св. Спас“ и „Св. Георги Мали“ в Несебър (с уточнения и нови разчитания), са представени в текста в цялост и в съответния изобразителен контекст.

В отделно приложение в края на текста е направения каталог на надписите върху камък от митрополитската църква с оригинално изписване, превод и коментар. Това цялостно представяне на епиграфския материал е безспорен принос, който дава възможности на бъдещи изследователи да развият своите интерпретации на отношението интертекстуалност – интервизуалност в митрополитския храм, а и в други недвижими културни ценности. От предложената монография се вижда, че утвърдените вече методи за изучаване на интервизуалността и на интерконтекстуалността в архитектурно моделирани свещени пространства в античните култури

постепенно разширява своя хронологически обхват и се възприема в българската научна литература. Подробният аналитичен историографски преглед на научната литература върху високото изкуството в Несебър в навечерието на XVII век естествено е доразвит в текста на книгата.

В първа глава „Културен контекст“ авторът прави синтезирано представяне на политическата, демографската, икономическата, образователната, църковната (митрополитската) и културната история на града до XX в. Тази глава, както и теоретичният анализ в „Интервизуалността и интертекстуалността като Логос“ отварят вратата за интердисциплинарния подход на автора в изследването. В него проф. Е. Мутафов приема и доразвива с нов доказателствен материал изказаната теза, че жителите на гр. Несебър са част от Черноморска културна зона, в която е съхранена и през османския период идеята за и поведението, присъщо на градската култура, формирана още през Античността. Специално внимание е отделено на съдържанието на важната за историята на Черноморието Месамбрийска кондика. Предложеният от автора нов прочит на текста връща в научно обръщение този ценен извор с нови данни за историята.

Втора глава „Интертекстуалност“ обобщава епиграфския материал, коментира качеството, художествения и творческия процес през разглеждания период, свързва текстовете с конкретните изображения, т.е. създава връзката между изображение – текст в единен изобразителен език. Авторът се интересува от реципиентите от XVI-XVII в., които могат да четат и разбират изписаните свещените слова, тъй като, както сам отбелязва, това е предпоставка за създаването на високо изкуство. В тази глава е отделено специално място на творческия процес на създаването на изображенията с текстове и на използването на ерминия от типа на тази на поп Даниил. Текстът логично преминава към следващата трета глава „Интервизуалност“, която би могла да се определи и като история на културните влияния и

взаимодействия с акценти върху творческите изяви на художниците. Вплетеният в текста исторически бекграунд и очертания художествен контекст, в който е създавана украсата в различните периоди уплътнява доказателствения материал и обяснява съществуването на високо изкуство в Несебър през изследвания период. Авторът основателно отбелязва, че до първата половина на XVIII в. няма основания да се търси западноевропейско влияние в църковното изкуство.

След тези три глави е направено детайлно представяне на сградата на митрополитския храм „Св. Стефан“ с промените, реконструкциите и живописванията в различни периоди в четвърта глава „Интервизуалност, интертекстуалност, рецепция, или Логосът в един митрополитски храм и неговият художествен кръг“. В тази най-голяма по обем глава, както в предходните, историографските позовавания на различните мнения и хипотези са вплетени в текста с изразено лично становище. Доразвиване на анализа на иконографската програма, след анализа на изографисаните текстове с някои корекции на предложените в литературата досега, е представено в пета глава „Проблеми в интерпретацията на паметника и неговият контекст“. В параграфа „Изворите“ проф. Е. Мутафов потвърждава вече изказаната своя теза, че в иконографската програма на Новата митрополия през XVI в. е използван иконографски наръчник от типа на този на поп Даниил, който е базиран на по-стара ерминия, вероятно създадена през XV в. на о-в Крит. Използвани са, според автора, и Протоевангелието на Яков и Древното пространно житие на Преподобната Владичина наша Богородица и Приснодева Мария от Псевдомаксим Изповедник, други богослужебни книги. Авторът конкретно посочва в кои сцени тези извори са послужили на зографите, като посочва и другите хипотези в научната литература. Той стига до извода, че „надписите в „Св. Стефан“ от XVI в. са удивително вярно изписани“, което говори за високата грамотност на

пишещите зографи или водещия зограф. Е. Мутафов правилно стига до заключението, че комбинацията от високо рисуwalно майсторство, грамотност, познаване на текстовете и свободното боравене със сюжетите са едни от характеристиките на „високо“ изкуство. Приемам хипотезата му, че дългите надписи извън иконографската програма играят просветителска роля и подпомагат реконструкцията на функциите на храма „Св. Стефан“.

Авторът умело разкрива специфичната културна обособеност на Несебър, която плюс православие и контактите с водещи културни центрове на Средиземноморския свят са факторите, способствали за създаването на митрополитския храм „Св. Стефан и наличието на „високо“ изкуство в града през XVI – XVII в. Убедително е защитена тезата, че разчитането на надписите е инструмент за реконструкция на художествения живот, както и за научаване на повече подробности за присъстващите на богослуженията. Сериозни са аргументите на проф. Е. Мутафов за водещото място на Вселенската патриаршия като място за среща на модели от различни краища на православния свят и формиране на екипи за изпълнението на важни и значими за вярата поръчки.

Заключението обобщава изводите, до които достига автора за важното място на Новата митрополия „Св. Стефан“ в Несебър за балканското изкуство в края на XVI в. и началото на XVIII в. Авторът очертава историческата роля на Несебър като комуникативен град и подчертава, че това логично е отразено и в църквите му, и в тяхната украса. Ясно е изтъкнатата ролята на града като своеобразен мост между Константинопол и останалите части на полуострова и връзка с водещи художествени центрове от епохата.

Авторът стига до заключението, че „Св. Стефан“ е типичен митрополитски храм на космополитен морски град с богато и пътуващо население, задоволяващ вкусовете на грамотни свещеници и богомолци.

Украсата на „Св. Стефан“ от XVI в. е „своеобразен завършек на „гръцкото“ Късно средновековие, както и на самата Византия чрез реминисценциите към Палеологовите модели и към Константинопол“. Надписите са поглед „към предмодерната епоха и към новогръцкия език“, чрез който се асимилират другоезичните християни в Османската империя.

Предложеният дисертационен труд е със сериозни приноси, които коректно са отразени в края на автореферата. Авторът прави сериозни крачки напред след фундаменталния труд на чл. кор. Е. Бакалова „Аспекти на съотношението „словесен текст – изображение“ в Българското средновековие“, сменяйки гледната точка и коментирайки „кое писано слово и в какъв вид достига до изображенията“ на църковното културно наследство, „в какъв вид, от кого, кога и за кого е писано и как допълва изображението, както какви са нивата на послание на надписа и защо се появява в конкретен паметник и исторически момент“. Интердисциплинарният подход, базиран на изследването интертекстуалност и интервизуалност на митрополитския храм „Св. Стефан“ в Несебър, на неговия художествен кръг в широк културен и исторически контекст дават възможност за редица нови идентификации на зографи, реинтерпретации на сцени, за цялостно обрисуване на мястото на храма в духовния живот на жителите на града и мястото му в историята на църковната живопис на Балканите. Предложените от проф. Е. Мутафов оригинални названия на сцените и композициите, както те се появяват в актуалните за епохата иконографски наръчници, допълват представите за начина на мислене на изпълнители, поръчители и богомолците.

Публикации по темата на дисертацията

По темата на докторската дисертация кандидатът декларира общо 7 публикации, две от тях са на английски език (една от които е под печат), две в съавторство.

Заклучение

Представеният от проф. д-р Емануел Мутафов труд е достижение със сериозни приноси за българската историография в изследванията на митрополитския храм „Св. Стефан“ и другите храмове в Несебър и развива методологията за проучвания на християнски недвижими културни ценности. Светлината и мракът, цветовата украса, свещените текстове, ходова линия са неизменни елементи на религиозните мистерии и формират цялостността на вярата и обредността. Изследването на проф. Е. Мутафов върху митрополитския храм „Св. Стефан“ и неговия художествен кръг ясно обясняват защо гр. Несебър е *plaque tournante* в църковната живопис между Константинопол и останали центрове на Балканите.

Като имам предвид гореказаното смятам, че трудът отговаря на законовите изисквания за успешна защита на научна степен „Доктор на науките“ в професионално направление 8.1. Теория на изкуствата. В текста не съм забелязала плагиатство. Авторефератът отразява съдържанието на дисертационния труд и приноси в него. Проф. д-р Емануел Мутафов покрива всички наукометрични изисквания за присъждане на научната степен „Доктор на науките“.

Убедено гласувам с положителен глас (Да) за присъждане на научната степен „Доктор на науките в професионално направление 8.1. Теория на изкуствата на проф. д-р Емануел Мутафов.

23. 02. 2022 г.

Проф. дин Валерия Фол